

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ. ΜΙΑ ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Τοπάλογλου Λ., Πετράκος Γ.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Περίληψη

Η ανάλυση των επιπτώσεων της ολοκλήρωσης στις συνοριακές περιοχές έχει ως ζήτημα ενδιαφέρον, όχι μόνο γιατί ο επιστημονικός διάλογος για το θέμα δεν έχει ολοκληρωθεί, αλλά και γιατί συσχετίζεται με το ίδιο το περιεχόμενο των χωρικών πολιτικών. Ειδικότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση μετά τη διεύρυνση παρατηρείται μια αναζωπύρωση των θεωρητικών και εμπειρικών αναλύσεων από τη μια, αλλά και των επίσημων κοινοτικών εγγράφων από την άλλη, σχετικά με τον αντίκτυπο της εξάλειψης των συνοριακών φραγμών στο χώρο και στην οικονομία. Στο παρόν άρθρο επιχειρείται μέσα από μια θεωρητική και εμπειρική επισκόπηση της βιβλιογραφίας να διερευνηθούν τα παρακάτω ερωτήματα: Ποιες χωρικές δυναμικές αναπτύσσονται όταν τα σύνορα είναι κλειστά; Τι συμβαίνει στο χώρο και στην οικονομία όταν οι οικονομικοί φραγμοί στα σύνορα καταργούνται;

Abstract

The analysis of the impact of integration on border regions is an issue of interest in itself not only because there is an ongoing scientific discussion, but also due to the fact that the issue is related with the context of spatial politics. In particular, there has been a revival of theoretical and empirical analyses in the European Union following the enlargement on the one hand and that of community documents on the other in relation to the impact of the abolition of borders on space and economy. This article attempts to expand through an empirical and theoretical review of the bibliography on the following questions: What kind of spatial dynamics are developed when borders are closed? What happens to space and economy when economic obstacles at the borders are abolished?

Λέξεις κλειδιά: Σύνορα, οικονομική γεωγραφία, ολοκλήρωση.

Key words: Borders, economic geography, integration.

1. Εισαγωγή

Η ανάλυση των επιπτώσεων της ολοκλήρωσης στις συνοριακές περιοχές έχει ως ζήτημα ενδιαφέρον, όχι μόνο γιατί ο επιστημονικός διάλογος για το θέμα δεν έχει ολοκληρωθεί, αλλά και γιατί συσχετίζεται με το ίδιο το περιεχόμενο των χωρικών πολιτικών. Ειδικότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση μετά τη διεύρυνση παρατηρείται μια αναζωπύρωση των θεωρητικών και εμπειρικών αναλύσεων από τη μια, αλλά και των επίσημων κοινοτικών εγγράφων από την άλλη, σχετικά με τον αντίκτυπο της εξάλειψης των συνοριακών φραγμών στο χώρο και στην οικονομία. Η εντατική ωστόσο ενασχόληση με τα ζητήματα του συνοριακού χώρου, δεν προσέφερε μέχρι σήμερα σαφείς απαντήσεις στα ερωτήματα περί των χωρικών δυναμικών που αναπτύσσονται στις συνοριακές περιφέρειες όταν τα οικονομικά σύνορα καταργούνται (Niebuhr και Stiller, 2002).

Η κινητικότητα του κεφαλαίου και της εργασίας κατά μήκος ειδικότερα των συνόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχει συνδεθεί με ευκαιρίες, αλλά και κινδύνους που φέρνει η διαδικασία της ολοκλήρωσης. Μια σειρά επίσης από μέτρα πολιτικής στοχεύουν στην εξάλειψη των φυσικών, νομικών ή θεσμικών εμποδίων, με στόχο την ενθάρρυνση της κινητικότητας των συντελεστών της παραγωγής. Ωστόσο, τα μέχρι τώρα εμπειρικά ευρήματα δε δείχνουν ότι η

σημαντική μείωση των οικονομικών συνοριακών φραγμών συνοδεύεται από ανάλογη εντατικοποίηση στη μετακίνηση του κεφαλαίου και της εργασίας (Collier και Vickerman, 2001).

Στα τμήματα που ακολουθούν επιχειρείται μέσα από μια θεωρητική και εμπειρική επισκόπηση της βιβλιογραφίας να διερευνηθούν τα παρακάτω ερωτήματα: Ποιες χωρικές δυναμικές αναπτύσσονται όταν τα σύνορα είναι κλειστά; Τί συμβαίνει στο χώρο και στην οικονομία όταν οι οικονομικοί φραγμοί στα σύνορα καταργούνται;

2. Χωρικές δυναμικές όταν τα σύνορα είναι κλειστά

Ως προς το επίπεδο της αλληλεπίδρασης μεταξύ δύο γειτονικών χωρών, τα σύνορα λειτουργούν ως εμπόδια στη διακίνηση ανθρώπων, αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίων αλλά και ιδεών, πληροφοριών και δραστηριοτήτων (Kamann, 1993, Ratti, 1993, Suarez- Villa, 1992). Αυτό που κάνουν με άλλα λόγια τα σύνορα, είναι να περιορίζουν την ελευθερία στη μετακίνηση από τη μια πλευρά των συνόρων στην άλλη (Clark, 1994). Η μελέτη των συνοριακών οικονομικών εμποδίων ειδικότερα έχει συνδεθεί με την επιβολή δασμών, ποσοστώσεων ή άλλων περιορισμών στο πλαίσιο της συζήτησης περί ελεύθερου ή προστατευτικού εμπορίου (Balassa, 1961; Di Tella, 1982). Μέσα από την οπτική της παραδοσιακής θεωρίας χωροθέτησης, οι φραγμοί στα σύνορα αποτελούν αιτία αύξησης του κόστους του διεθνούς εμπορίου, διαστρέβλωσης της αγοράς και αύξησης του παραγωγικού κόστους των επιχειρήσεων που είναι εγκαταστημένες κοντά στα σύνορα.

Τα κλειστά σύνορα προκαλούν κεντρομόλες χωρικές δυναμικές στο πλαίσιο της κάθε χώρας, επηρεάζοντας τη μορφή και το επίπεδο της διασυνοριακής αλληλεπίδρασης μεταξύ των χωρών. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, οι συνοριακές περιφέρειες λογίζονται με όρους κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής γεωγραφίας ως περιφερειακού χαρακτήρα περιοχές σε σχέση με το κέντρο (Gottmann, 1980, Rumley, 1991, Rokkan και Urwin, 1983, Crush, 1980, Hansen, 1977, 1983). Σε μια κλειστή οικονομία ειδικότερα, οι συνοριακές περιφέρειες θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως περιοχές χαμηλής ελκυστικότητας με δυσμενείς προοπτικές ανάπτυξης, λόγω της μεγάλης απόστασης από το κέντρο (Dimitron κ.α., 2002).

Ο Giersch (1940) από πολύ νωρίς, ανέλυσε μέσα από μια θεωρία χωροθέτησης τις επιπτώσεις της ύπαρξης συνόρων στην εγκατάσταση των επιχειρήσεων. Υποστήριξε ειδικότερα, ότι η μείωση του μεταφορικού κόστους και οι εσωτερικές οικονομίες κλίμακας στην παραγωγή, ωθούν τις επιχειρήσεις να εγκατασταθούν στο κέντρο και όχι κοντά στα σύνορα, καθώς έχουν τη δυνατότητα λόγω κεντρικότητας να ελέγχουν μεγαλύτερη αγορά. Τόνισε μάλιστα ότι όσο πιο μεγάλη είναι μια αγορά, τόσο πιο μικρές είναι οι πιθανότητες μια επιχείρηση να εγκατασταθεί κοντά στα σύνορα. Το πυκνό δίκτυο των επιχειρήσεων με τη σειρά του επηρεάζει τη δομή του αστικού συστήματος. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι οι μεγάλες πόλεις βρίσκονται συνήθως μακριά από τα σύνορα.

Ο Lösch (1944/1954), στην περίφημη εργασία του *The Economics of Location* βλέπει τα σύνορα ως μια έρημο στην οποία ένα προϊόν ή ένα αγαθό μπορεί να αποκτηθεί μόνο αν διανύσει κανείς μια απόσταση. Υποστηρίζει ακόμη ότι τα σύνορα διακόπτουν τη συνέχεια των περιοχών αγοράς (τα γνωστά του εξάγωνα) επιφέροντας στις επιχειρήσεις οικονομικές απώλειες. Τους δασμούς μάλιστα τους παραλληλίζει με ένα ποτάμι που όσο πιο μεγάλο είναι το πλάτος του τόσο περισσότερο χωρίζει μια περιοχή στα δύο. Επισημαίνουν με άλλα λόγια οι δασμοί την απόσταση της μεταφορικής διαδρομής για την μεταφορά των αγαθών. Λίγο νωρίτερα ο Boggs (1940) κατέληξε σε παρόμοια συμπεράσματα υπογραμμίζοντας τις σοβαρές επιπτώσεις των οικονομικών συνόρων στην ομαλή ροή των οικονομικών ανταλλαγών.

Γίνεται από τα παραπάνω φανερό, ότι η θέληση των κοινωνιών και των κρατών να καθορίσουν σύνορα μεταξύ τους, συνοδεύεται και από ένα κόστος που εκτός των άλλων, έχει και χωρική διάσταση. Αξιόλογες προσπάθειες για τον υπολογισμό του κόστους διασυνοριακής αλληλεπίδρασης έχουν γίνει κατά καιρούς. Παρακάτω παραθέτουμε ορισμένες από αυτές.

Ο Mackay (1958), ήταν από τους πρώτους που επιχείρησε να μετρήσει ποσοτικά τις

επιπτώσεις των συνόρων. Χρησιμοποιώντας ένα μοντέλο βαρύτητας (gravity model) εξέτασε τη ροή των τηλεφωνικών κινήσεων από τη μια μεριά μεταξύ τριών πόλεων του Κεμπέκ (Montreal, Quebec city, Sherbrooke) και από την άλλη μεταξύ 50 Καναδικών και 20 Αμερικάνικων πόλεων. Διαπίστωσε ότι οι τηλεφωνικές κινήσεις μεταξύ των δύο πλευρών των συνόρων ήταν συστηματικά λιγότερες από τις αναμενόμενες με βάση την απόσταση μεταξύ των πόλεων. Συγκεκριμένα, διαπίστωσε ότι τα σύνορα είναι σαν να αυξάνουν την απόσταση μεταξύ πόλεων διαφορετικών διοικητικών περιοχών πέντε έως δέκα φορές, ενώ η απόσταση ανάμεσα στο Κεμπέκ και στις ΗΠΑ ήταν σαν να αυξάνονταν 50 φορές.

Πολύ ενδιαφέρουσα στο ζήτημα αυτό είναι η εργασία του Bröcker (1984), ο οποίος επιχείρησε να εκτιμήσει τις επιπτώσεις της ύπαρξης εθνικών συνόρων στο διεθνές εμπόριο, κατασκευάζοντας και αυτός ένα μοντέλο βαρύτητας (gravity model). Στην ανάλυσή του χρησιμοποίησε δύο παραμέτρους που εμποδίζουν το διεθνές εμπόριο: το κόστος κάλυψης μιας γεωγραφικής απόστασης και το κόστος διάσχισης των συνόρων. Τα αποτελέσματα του μοντέλου έδειξαν ότι το κόστος διάσχισης των συνόρων στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης ισούται με το κόστος κάλυψης 375 χιλιομέτρων, επιφέροντας μια μείωση του όγκου του διεθνούς εμπορίου στο ένα έκτο (1/6). Ερμηνεύοντας την προσέγγιση του Bröcker, θα μπορούσαμε να πούμε ότι δύο συνοριακές περιφέρειες παρά το γεγονός ότι είναι όμορες είναι σαν να απέχουν μεταξύ τους 375 χιλιόμετρα λόγω της παρεμβολής των συνόρων! Επιπλέον υπολογίστηκε στην ίδια μελέτη ότι η ροή αγαθών μεταξύ πόλεων ομοειδούς μεγέθους από τις δύο πλευρές των συνόρων είναι 75% χαμηλότερη σε σχέση τις αντίστοιχες ροές στο εσωτερικό της κάθε χώρας.

Στην ίδια κατεύθυνση με το τελευταίο συμπέρασμα του Bröcker, κινείται και ο Nuesser (1985) ο οποίος υπολογίζει ότι η ένταση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των πόλεων είναι 25% χαμηλότερη λόγω της παρεμβολής της συνοριακής γραμμής. Οι Rietveld και Janssen (1990), εξέτασαν την πυκνότητα των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων της Ολλανδίας με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες και επιχείρησαν να τις συσχετίσουν με τη διάρθρωση των εμπορικών ροών. Τα αποτελέσματα της έρευνάς τους έδειξαν ότι οι συνδιαλέξεις με τις ευρωπαϊκές χώρες αντιπροσώπευαν το 30% αυτών που θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν εάν η περιοχή αναφοράς ήταν μόνο το εσωτερικό μιας χώρας. Οι Rose και Wincoop (2001) υποστηρίζουν ότι τα εθνικά νομίσματα αποτελούν σημαντικά εμπόδια στο εμπόριο σε τέτοιο μάλιστα βαθμό, που η καθιέρωση ενός κοινού νομίσματος ανάμεσα σε δύο χώρες, θα μειώσουν στο μισό τα εμπόδια του εμπορίου σε σχέση με τα εθνικά σύνορα. Ο Rose (2000) μελετώντας στοιχεία τα οποία εκτείνονται στην περίοδο 1970-1990 και αναφέρονται σε 186 κράτη, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα κράτη τα οποία έχουν κοινό νόμισμα εμπορεύονται μεταξύ τους τρεις φορές περισσότερο απ' ό,τι με τα υπόλοιπα.

Ο McCallum (1995) έδειξε ότι το εμπόριο μεταξύ επαρχιών του Καναδά είναι 2200% μεγαλύτερο συγκριτικά με το εμπόριο μεταξύ Καναδικών και Αμερικανικών επαρχιών, παρόλο που οι επαρχίες αυτές είχαν την ίδια απόσταση και μέγεθος σε σχέση με τις Καναδικές επαρχίες. Αυτού του είδους τα εμπειρικά αποτελέσματα φανερώνουν ότι τα σύνορα εξακολουθούν να παίζουν σημαντικό ρόλο στις εμπορικές σχέσεις. Επιπλέον του οικονομικού κόστους, τα σύνορα πολύ συχνά συνδέονται με την ύπαρξη διαφορετικών εθνικοτήτων, γλωσσών, πολιτισμών και αντιλήψεων, που επηρεάζουν τη μορφή και την ένταση της διασυνοριακής οικονομικής αλληλεπίδρασης (Τοπαλογίου κ.α., 2005).

Ο Bruinsma (1994) αναλύει ειδικότερα τα σύνορα ως εμπόδιο στο δίκτυο υποδομών της Ευρωπαϊκής Ηπείρου. Δεν είναι τυχαίο, τονίζει, ότι η πυκνότητα υποδομών και η προσβασιμότητα των πόλεων κοντά στα σύνορα, είναι πολύ χαμηλότερη σε σχέση με άλλες περιοχές στην ενδοχώρα των κρατών. Στην ίδια κατεύθυνση, πολλές άλλες μελέτες συνδέαν τον παράγοντα της προσβασιμότητας με την προοπτική της περιφερειακής ανάπτυξης, με αποτέλεσμα τα σύνορα να γίνουν συνώνυμο της λέξης εμπόδιο (Keeble κ.α., 1982, Chesire, 1990). Άρα σε μια ευρύτερη χωρική ενότητα όπου τα σύνορα λειτουργούν ως φραγμοί, η ανάπτυξη των συνοριακών περιοχών αποτελεί περισσότερο αντικείμενο της περιφερειακής πολιτικής και λιγότερο της οικονομίας per se.

Τα κλειστά σύνορα μπορεί να δημιουργήσουν προβλήματα ασφάλειας καθώς καλλιεργούν την καχυποψία και την αίσθηση του αποκλεισμού (Zienionka, 2001, Hill, 1993). Όταν τα σύνορα είναι κλειστά, συνήθως οι αντιλήψεις για τον απέναντι είναι πιο επιρρεπείς στην υπερβολή, στη φαντασίωση ή στο φόβο. Με αυτή την έννοια ένα «σύνορο-τείχος» δεν εμποδίζει μόνο τη μετακίνηση και την επικοινωνία, αλλά κάνει την απέναντι πλευρά αθέατη και άγνωστη. Χαρακτηριστική περίπτωση εδώ αποτελούν τα σύνορα Ανατολής-Δύσης στην εποχή του ψυχρού πολέμου, τα οποία λειτούργησαν ως «παραμορφωτικός φακός» στις αντιλήψεις για την απέναντι πλευρά, λόγω παντελούς σχεδόν έλλειψης επικοινωνίας.

Σε κάθε περίπτωση, η συζήτηση για εντελώς ανοικτά ή απολύτως κλειστά σύνορα, παραμένει θεωρητική μεταξύ των φιλελεύθερων οικονομικών προσεγγίσεων (ανοικτά σύνορα) από τη μία και των φόβων μαζικής μετανάστευσης (κλειστά σύνορα) από την άλλη. Συχνά η αντίθεση αυτή βρίσκει πρακτική εφαρμογή στα σύνορα μέσα από ένα επιλεκτικό άνοιγμα για κάποιους και ένα επιλεκτικό κλείσιμο για κάποιους άλλους (Sassen, 2000, van Houtum και Naerssen, 2002).

3. Τι συμβαίνει στο χώρο και στην οικονομία όταν τα εμπόδια στα σύνορα καταργούνται;

Διευκρινίζεται καταρχάς ότι η χρησιμοποίηση του όρου κατάργηση των συνόρων δεν παραπέμπει στην απάλειψη των συνόρων *per se*, αλλά στην απάλειψη κάθε εμποδίου διάσχισης των συνόρων. Όταν λοιπόν τα σύνορα μεταξύ δύο χωρών καταργούνται, νέες χωρικές δυναμικές κάνουν την εμφάνισή τους στο εσωτερικό των χωρών, ενώ ταυτόχρονα δημιουργούνται ευνοϊκές συνθήκες να μετατραπεί η συνοριακή ζώνη από ζώνη διαχωρισμού σε ζώνη επαφής (Van Houtum, 1998). Οι δυναμικές αυτές μπορεί να αφορούν κοινωνικές, πολιτιστικές, μεταναστευτικές ή οικονομικές ροές.

Στη σφαίρα της οικονομίας, η οικονομική ολοκλήρωση ανάμεσα σε δύο χώρες σημαίνει κατάργηση των οικονομικών φραγμών και των εμποδίων στα σύνορα. Σημαίνει με άλλα λόγια, κατάργηση της συνοριακής γραμμής ως παράγοντα που επιδρά στο κόστος του εμπορίου. Η εξέλιξη αυτή αναμφίβολα προκαλεί επιπτώσεις στο χώρο και στην οικονομία. Το ερώτημα που προκύπτει ωστόσο είναι ποιες είναι οι χωρικές επιπτώσεις της ολοκλήρωσης στις συνοριακές περιφέρειες και ποιοι είναι οι καθοριστικοί παράγοντες που επιδρούν στη διαμόρφωση της νέας οικονομικής γεωγραφίας στο χώρο.

Η επίδραση της ολοκλήρωσης στο συνοριακό χώρο, έχει απασχολήσει ως ζήτημα τη βιβλιογραφία τα τελευταία χρόνια. Αν και τα συμπεράσματα ποικίλουν ως προς το βαθμό της επίδρασης των συνόρων, σχεδόν όλες οι μελέτες καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η διασυνοριακή οικονομική αλληλεπίδραση μεταξύ δύο χωρών θα ήταν πολύ πιο έντονη εάν δεν υπήρχαν τα σύνορα (McCallum, 1995, Helliwell, 1998, Bröcker, 1998, Wei, 1996). Αν και παίρνουμε μια σχετικά καθαρή εικόνα μέσα από τη βιβλιογραφία, σχετικά με τη χωρική κατανομή των δραστηριοτήτων όταν τα σύνορα είναι κλειστά, εντούτοις η εικόνα αυτή γίνεται αρκετά θαμπή στην περίπτωση που τα εμπόδια στα σύνορα εξαλείφονται.

Από τις αρχές της δεκαετίας του '90, έκανε την εμφάνισή του ένα ρεύμα περιφερειακών οικονομικών αναλύσεων που έδινε ιδιαίτερη έμφαση στις έννοιες της παγκοσμιοποίησης, της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αλλά και της περιφερειακής ή διασυνοριακής συνεργασίας (Ratti, 1993; Den Boer, 1996; Giaoutzi, κ.α., 1993). Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, όροι όπως δίκτυα, συμμαχίες, συνεργασίες, clusters κλπ. έγιναν ιδιαίτερα δημοφιλείς. Η επικρατούσα τάση μάλιστα προέβλεπε την βελτίωση της θέσης των συνοριακών περιφερειών μέσα από την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Μέσα στο παραπάνω περίγραμμα, ο Nijkamp (1993) προβλέπει ότι η κατάργηση των συνόρων θα αντικαταστήσει τον παραδοσιακό ανταγωνισμό εντός των εθνικών συνόρων. Ως αποτέλεσμα, περιφέρειες που ανήκουν σε διαφορετικά κράτη αναπτύσσουν την "Ευρώπη των δικτύων". Ωστόσο μεταγενέστερες έρευνες που εστίασαν στην αξιολόγηση των πολιτικών

διασυνοριακής συνεργασίας, καταλήγουν σε μάλλον σκεπτικιστικά παρά αισιόδοξα συμπεράσματα (Beek, 1996, Convers κ.α., 1994, Van Houtum κ.α., 1996).

Η εξάλειψη των συνοριακών φραγμών προκαλεί μείωση του διασυνοριακού μεταφορικού κόστους και αύξηση της προσβασιμότητας και στις δύο πλευρές των συνόρων. Σύμφωνα με τους Brühlhart κ.α., (2004), οι εγχώριες επιχειρήσεις της μιας πλευράς, έχουν αυξημένο κίνητρο να εγκατασταθούν κοντά στα σύνορα για να βρίσκονται κοντά στους καταναλωτές της γειτονικής αγοράς. Κατά συνέπεια, οι κεντρομόλες δυναμικές που σχετίζονται με την εγχώρια αγοραστική δύναμη αποδυναμώνονται, λόγω της αυξανόμενης καταναλωτικής ζήτησης από τη γειτονική χώρα. Οι παραπάνω διεργασίες φαίνεται ότι αυξάνουν την ελκυστικότητα των συνοριακών περιφερειών. Ταυτόχρονα όμως, οι επιχειρήσεις κοντά στα σύνορα είναι εκτεθειμένες στο ανταγωνισμό από τις επιχειρήσεις της απέναντι πλευράς στην περίπτωση που το κόστος παραγωγής είναι χαμηλότερο. Το γεγονός αυτό ωθεί τις επιχειρήσεις ή να μετακινηθούν στο εσωτερικό της χώρας μακριά από τον ανταγωνισμό, ή να μετεγκατασταθούν στην άλλη πλευρά της γειτονικής χώρας.

Από αυτή τη σκοπιά, η ολοκλήρωση προκαλεί ταυτόχρονα τόσο κεντρομόλες, όσο και φυγόκεντρες δυναμικές στα σύνορα, προκαλώντας το ερώτημα για το σημείο στο οποίο ισορροπούν οι δύο τάσεις. Οι Brühlhart κ.α., (2004), μέσα από την ανάλυση ενός σχετικού μοντέλου, υποστηρίζουν ότι η ελκυστικότητα των συνοριακών περιοχών θα υπερκεράσει τελικά τα αρνητικά αποτελέσματα από τον έντονο ανταγωνισμό, λόγω βελτίωσης της προσβασιμότητας.

Ένα ζήτημα που έχει ενδιαφέρον σε σχέση με τις επιπτώσεις της ολοκλήρωσης στις συνοριακές περιφέρειες είναι ο χαρακτήρας του εμπορίου που αναπτύσσεται μεταξύ δύο γειτονικών χωρών. Πιο συγκεκριμένα, εάν το εμπόριο έχει διακλαδικό χαρακτήρα (π.χ. η ανταλλαγή αφορά από τη μια μεριά σε προϊόντα έντασης κεφαλαίου και από την άλλη μεριά σε προϊόντα έντασης εργασίας) επιφλοχωρεί ο κίνδυνος «εγκλωβισμού» της μιας πλευράς σε εξειδικεύσεις έντασης εργασίας. Υπό το πρίσμα της νεοκλασσικής οπτικής, αυτή η εξέλιξη θεωρείται εξορθολογισμός της παραγωγικής διαδικασίας και αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων. Η αντίθετη άποψη υποστηρίζει ότι οι ανεπτυγμένες περιοχές με εξειδίκευση στα προϊόντα έντασης κεφαλαίου και τεχνολογίας, έχουν μεγάλα περιθώρια πολιτικής τιμών και την ικανότητα να μετακυλίουν και να απορροφήσουν το αυξανόμενο κόστος εργασίας (Panteladis, 2002). Ως αποτέλεσμα, οι πιο ανεπτυγμένες συνοριακές περιφέρειες, διατηρούν ευνοϊκότερους όρους εμπορίου που οδηγούν σε μια άνιση και ασύμμετρη ολοκλήρωση.

Η προσέγγιση της νέας οικονομικής γεωγραφίας, υποστηρίζει την υπόθεση ότι οι κεντρικές συνοριακές περιφέρειες αποκτούν ένα γεωγραφικό πλεονέκτημα στα πλαίσια μιας οικονομικής ένωσης. Η ολοκλήρωση προσδίδει στις συνοριακές περιφέρειες αυτού του τύπου, έναν κεντρικό χαρακτήρα (central border region), καθώς προσελκύουν επιχειρήσεις και καταναλωτές. Όταν μάλιστα οι επιχειρήσεις είναι κάθετα διασυνδεδεμένες, τότε το κίνητρο της χωρικής συγκέντρωσης είναι ισχυρό (Niebuhr και Stiler, 2002). Με αυτήν την έννοια, οι συνοριακές περιφέρειες στον πυρήνα ή κοντά στον πυρήνα των αναπτυγμένων περιοχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, φαίνονται πιο ευνοημένες. Υπάρχει λοιπόν η πιθανότητα η ολοκλήρωση να αναδείξει νέα οικονομικά κέντρα στις συνοριακές ζώνες, στο βαθμό που ανταποκριθούν θετικά στις νέες προκλήσεις.

Στο ερώτημα λοιπόν εάν η ολοκλήρωση προκαλεί φυγόκεντρες ή κεντρομόλες δυναμικές στις διασυνοριακές ζώνες, τα υπάρχοντα θεωρητικά μοντέλα δεν είναι σε θέση να δώσουν ευκρινείς απαντήσεις. Είναι επίσης παρακινδυνευμένο και ασαφές να ισχυριστεί κανείς και να προβλέψει θεωρητικά ποιες περιφέρειες μπορούν να κερδίσουν από τον ανασχεδιασμό των πόρων μέσα σε μια οικονομική ένωση (Niebuhr και Stiler, 2002). Μια παράμετρος, επίσης η οποία θα πρέπει να συνυπολογισθεί, είναι ότι η άρση των συνοριακών φραγμών θα είχε ελάχιστη οικονομική σημασία, εφόσον η γειτονική αγορά (ανεξαρτήτως μεγέθους) παρουσίαζε στην πράξη χαμηλό βαθμό οικονομικής ολοκλήρωσης με τη συνοριακή περιφέρεια (Monfort και Ypersele, 2003). Οι απαντήσεις στα ζητήματα αυτά παραπέμπουν περισσότερο στην εμπειρική

έρευνα και μελέτη, στην ανάλυση του ιστορικού παράγοντα και των «αρχικών συνθηκών», καθώς και στις πολιτικές που αντιπαράτιθενται με τις δυνάμεις της αγοράς (Πετράκος, 2000). Το μίγμα των παραπάνω παραγόντων, θα προσδιορίσει το σημείο ισορροπίας μεταξύ φυγόκεντρων και κεντρομόλων δυναμικών.

Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι οι οικονομικές ανταλλαγές ανάμεσα σε δύο συνοριακές περιφέρειες, δεν είναι μόνο ζήτημα φιλελευθροποίησης στο θεσμικό πλαίσιο. Διαφορές στη γλώσσα, στην κουλτούρα, στις επιχειρηματικές πρακτικές, στα νομικά συστήματα, και στις αντιλήψεις, μπορούν ν' αποδειχθούν καθοριστικοί παράγοντες οικονομικής αλληλεπίδρασης ακόμη και σ' ένα κόσμο χωρίς δασμούς ή άλλες εμπορικές επιβαρύνσεις (Galasinska και Galasinski, 2003, Meinhof κ.α., 2003). Ακόμη και ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης που έχουν πετύχει υψηλό βαθμό ολοκλήρωσης τα εμπορικά εμπόδια στα σύνορα παραμένουν σημαντικά (Helliwell, 1998, Bröcker, 1998). Άρα η κατάργηση των εμπορικών φραγμών δεν επιφέρει αυτόματα ανάπτυξη του διασυνοριακού εμπορίου.

Τα μοντέλα ανάλυσης κατά συνέπεια των επιπτώσεων της ολοκλήρωσης στα σύνορα, δε μπορούν να αγνοούν τους μη οικονομικούς φραγμούς στα σύνορα όπως είναι οι πολιτισμικές, ιστορικές ή κοινωνικές διαφορές. Με άλλα λόγια ακόμη και αν τα εμπόδια εξαλειφθούν ολοκληρωτικά, η διασυνοριακή οικονομική αλληλεπίδραση θα είναι μικρότερη σε σχέση με την οικονομική αλληλεπίδραση στο εσωτερικό των χωρών λόγω της «παρέισφρησης» διάφορων «εθνικών παραγόντων» (Brenton και Vancauteran 2001).

6. Συμπεράσματα

Μέσα από την ανάλυση που προηγήθηκε, επιχειρήθηκε μια θεωρητική επισκόπηση της βιβλιογραφίας αναφορικά με την οικονομική γεωγραφία των συνόρων. Ειδικότερα, τα ζητήματα που εξετάστηκαν αφορούσαν στις χωρικές δυναμικές που αναπτύσσονται υπό καθεστώς κλειστών συνόρων και οι δυναμικές που αναπτύσσονται όταν οι συνοριακοί φραγμοί καταργούνται.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα κλειστά σύνορα ασκούν σημαντική επίδραση στην εγκατάσταση των οικονομικών δραστηριοτήτων στο χώρο, διαστρεβλώνοντας την αγορά και αυξάνοντας το κόστος του διεθνούς εμπορίου. Ως αποτέλεσμα, σε μια χώρα με κλειστά σύνορα, οι κεντρομόλες χωρικές δυναμικές φαίνονται να επικρατούν, αναπαράγοντας το μοντέλο κέντρο-περιφέρεια (core-periphery), με τις συνοριακές περιφέρειες να χαρακτηρίζονται ως περιοχές μειωμένων ευκαιριών. Στο πλαίσιο αυτό, η αναπτυξιακή προοπτική του συνοριακού χώρου, επαφίεται περισσότερο σε πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης και λιγότερο σε δυναμικές της αγοράς. Επιπλέον ένα σύνορο «τείχος» που δεν επιτρέπει την επικοινωνία, διαστρεβλώνει όχι μόνο την αγορά αλλά και τις αντιλήψεις για τους απέναντι, επιδρώντας αρνητικά στην προοπτική της διασυνοριακής συνεργασίας.

Όταν τα σύνορα ανοίγουν, το κόστος του εμπορίου μειώνεται, η προσβασιμότητα δύο γειτονικών χωρών αυξάνεται, μεταναστευτικές ροές εμφανίζονται και η διασυνοριακή οικονομική αλληλεπίδραση γίνεται γενικότερα πιο έντονη. Η επιπλέον ζήτηση που προκαλείται από μια νέα αγορά και οι ευκαιρίες χαμηλού παραγωγικού κόστους, κινητοποιούν φυγόκεντρες δυναμικές. Οι συνοριακές περιφέρειες μέσα σ' αυτό το περίγραμμα, μπορεί να μετατραπούν είτε σε περιοχές σημαντικών ευκαιριών, είτε σε περιοχές μεγάλων κινδύνων. Ευκαιριών, στην περίπτωση πρόσβασης σε μια μεγάλη αγορά και εκμετάλλευσης μεγάλων κοστολογικών διαφορών. Κινδύνων, στην περίπτωση αδυναμίας των παραγωγικών δομών να διατηρήσουν παραγωγικές εξειδικεύσεις και θέσεις εργασίας στις νέες συνθήκες ανταγωνισμού.

Παρά το γεγονός ότι η κατάργηση των συνοριακών φραγμών εντείνει τη διασυνοριακή αλληλεπίδραση, οι διαχωριστικές γραμμές εξακολουθούν να είναι ευκρινείς, ακόμη και ανάμεσα σε χώρες που έχουν πετύχει υψηλό επίπεδο ολοκλήρωσης. Αυτό σημαίνει την ύπαρξη εμποδίων που πολύ δύσκολα μπορεί να γίνουν μετρήσιμα και να ενσωματωθούν σ' ένα θεωρητικό μοντέλο ανάλυσης που δίνει απάντηση στο ερώτημα για τις χωρικές δυναμικές της

ολοκλήρωσης στις συνοριακές περιφέρειες. Θα μπορούσαμε γενικότερα να ισχυριστούμε ότι όταν η διασυνοριακή αλληλεπίδραση ενθαρρύνεται, μια «μεταβατική ζώνη» αρχίζει να εμφανίζεται σαν το διπλό πρόσωπο του Ιανού, όπου τα παλιά σύνορα και οι περιορισμοί συνυπάρχουν με το νέο πλαίσιο συνεργασίας και επικοινωνίας. Με άλλα λόγια το «σύνορο-τείχος» είναι παρόν στις πρακτικές και στις αντιλήψεις μέσα από μια ιδιότυπη συνύπαρξη με το «σύνορο-γέφυρα».

Βιβλιογραφία

- Balassa, B. (1961) "The Theory of Economic Integration", Richard Irwin: New York.
- Beek, J. van, (1996), "Samenwerking? Er zijn grenzen!", Syntax Publishers: Tilburg.
- Boggs, S. W. (1940), "International Boundaries: A Study of Boundary Functions and Problems", New York: Columbia University Press.
- Brenton, P. and Vancauteran, M. (2001), "The Extent of Economic Integration in Europe: Border Effects, Technical Barriers to Trade and Home Bias in Consumption", CEPS Working Document No. 171.
- Bröcker, J. (1998), "How would an EU-membership of the Visegrad-countries affect Europe's economic geography?", *Annals of Regional Science*, Vol. 32, pp. 91-114.
- Bröcker, J (1984), "How do international trade barriers affect interregional trade?" in: Andersson AE, Isard Vv; Puu T (eds) *Regional and industrial development theories*, North-Holland, Amsterdam, pp. 219-239.
- Bruinsma, F. (1994), "De Invloed van Transportinfrastructuur op Ruimtelijke Patronen van Economische Activiteiten", *Nederlandse Geografische Studies: Utrecht/Amsterdam*.
- Brülhart, M., Crozet, M. and Koenig P. (2004), "Enlargement and the EU Periphery: The Impact of Changing Market Potential", *Hamburg Institute of International Economics*, Discussion Paper 270.
- Cheshire, P. (1990), "Explaining the recent performance of the European Community's major urban regions", *Urban Studies*, Vol. 27, pp. 311-333.
- Clark, T. (1994), "National Boundaries, Border Zones, and Marketing Strategy: A Conceptual Framework and Theoretical Model of Secondary Boundary Effects", *Journal of Marketing*, 58, 67-80.
- Collier, W. and Vickerman, R.W. (2001), "Labour Markets in EU Border Regions: the case of Kent and Nord-Pas de Calais", *Working Paper, CERTE, University of Kent at Canterbury*.
- Corvers, F., Dankbaar, B. and Hassink, R. (1994), "Nieuwe kansen voor Bedrijven in Grensregion's: Eidrapport", *COB/SER: Den Haag*.
- Crush, J.S. (1980), "On Theorizing Frontier Underdevelopment", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 71(6), 343-350.
- Den Boer, E., (1996), "Personal transport and active space, Dutch German cross border networks", *ERSA, Zurich, Switzerland*.
- Di Tella, G. (1982), "The Economics of the Frontier", in C.P. Kindleberger and G. Di Tella (eds), *Economics in the Long View*, Macmillan, London.
- Dimitrov, M., Petrakos, G., Totev, S., and Tsiapa, M. (2002), "Cross-Border Cooperation in Southeastern Europe: The enterprise's Point of View", *Eastern European Economies*, Vol. 41 (5) pp: 5-25.

Galasińska A. and Galasiński D. (2003), "Discursive Strategies for Coping with Sensitive Topics of the Other", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 29 (5), pp. 849-863.

Giaoutzi, M., Suarez-Villa, L. and Stratigea, A. (1993), "Spatial information aspects communication barriers in border areas", in Ratti, R. and Reichman, S. (eds), *Theory and Practice of transborder cooperation*, Verlag Helbing & Lichtenhahn: Basel und Frankfurt am Main.

Giersch, H. (1940), "Economic Union between nations and the location of industries", *Review of Economic Studies*, Vol. 17, pp. 87-97

Gottmann, J. (1980), "Centre and Periphery", London, Sage.

Hansen, N. (1977) "The Economic Development of Border Regions", *Growth and Change*, Vol. 8, pp. 2-8.

Hansen, N. (1983), "International Co-operation in Border Regions: an Overview and Research Agenda", *International Regional Science Review*, Vol 8 (3), pp. 255-270.

Helliwell, J. (1998), "How Much do National Borders Matter", Washington: The Brookings Institution.

Hill, C., (1993), "The Capability-Expectations Gap, or Conceptualising Europe's Foreign Policy", *Journal of Common Market Studies*, vol. 31, (3).

Kamann, D.J.F. (1993), "Bottlenecks, Barriers and Networks of Actors", in: Ratti, R., en Reichman, S. (Eds.), *Theory and Practice of Transborder Cooperation*, Verlag Helbing & Lichtenhahn: Basel und Frankfurt am Main, 65-102.

Keeble, D.; Owens, P. L.; Thompson, Ch. (1982), "Regional Accessibility and Economic Potential in the European Community", *Regional Studies*, Vol. 16, No. 6, pp. 419-432.

Lösch, A. (1944/1954), "The Economics of Location", Yale University Press: New Haven.

Mackay, J.R., (1958), "The interactance hypothesis and boundaries in Canada", *Canadian Geographer*, Vol. 11, pp. 1-8.

McCallum J. (1995), "National Borders Matter: Canada-US Regional Trade Patterns", *American Economic Review*, Vol. 85 (3), pp. 615-623.

Meinhof U., Armbruster H. and Rollo C. (2003), "Border Discourse: Changing Identities, Changing Nations, Changing Stories in European Border Communities", *Periodic Progress Report*, Project No: SERD-1999-00023.

Monfort P. and Ypersele T. (2003), "Integration, Regional Agglomeration and International Trade", *Discussion Paper No. 3752*, Centre for Economic Policy Research

Niebuhr, A. and Stiler, S. (2002), "Integration effects in border regions. A survey of Economic Theory and Empirical Studies", *Discussion Paper*, no 179, Hambourg: Hamburg Institute of International Economics.

Nijkamp, P. (1993), "Towards a network of regions: The Unites States of Europe", *European Planning Studies*, Vol. 1 (2).

Panteladis, G. (2002), "Geography and Integration. The case of Greece as a "future image" for the transition countries of the Balkans", in Kotios, A.-Petrakos, G., (eds) "Restructuring and Development in Southeastern Europe", Volos: South and European Development Center, University of Thessaly Press.

Ratti, R. (1993), "Spatial and economic effects of frontiers: Overview of traditional and

new approaches and theories of border area development", in Ratti, R. and Reichman, S. (eds), *Theory and Practice of transborder cooperation*, Verlag Helbing & Lichtenhahn: Basel und Frankfurt am Main.

Rietveld, P. and Janssen, L. (1990), "Telephone Calls and Communication Barriers, The Case of the Netherlands" *The Annals of Regional Science*, Vol. 24, pp. 307-318.

Rokkan, S. and Urwin, D. (1983), *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*, Sage: London.

Rose A. (2000), "One Money, One Market? – The Effect of Common Currencies on International Trade", *Economic Policy*, Vol. 30, pp. 9-44.

Rose, A., and Wincoop, E., (2001), "National Money as a Barrier to Trade: The Real Case for Monetary Union", *American Economic Review*, Vol. 91-2, 386-390.

Rumley, D. (1991), "Society, State and Peripherality: The Case of the Thai-Malysian Border Landscape" in: Rumley, D., and Minghi, J.V., *The Geography of Border Landscapes*, Routledge: New York.

Sassen, S., (2000), "Spatialities and Temporalities of the Global: Elements for a Theorization", *Public Culture*, Vol. 12, (1), pp. 215-232.

Suarez-Villa, L., (1992), "Tentieth century U.S. Regional and Sectoral Change in Perspective", *Survey of Regional Literature*, Vol. 20, pp.32-39.

Topaloglou, L., Kallioras, D., Manetos, P. and Petrakos G. (2005), "A Border Regions Typology in the Enlarged European Union", *Journal of Borderlands Studies*, Vol. 20 (2). pp 67-89.

Van Houtum, H. (1998), "The development of cross-border economic relations, a theoretical and empirical study of the influence of the State border on the development of cross border economic relations between firms in border regions of the Netherlands and Belgium", *Tilburg, CentER*.

Van Houtum, H. and T. Van Naerssen (2002). "Bordering, Ordering, Othering", *Journal of Economic Geography*, Vol. 93, pp. 125-136.

Van Houtum, H. Van, Donkers, M., Boekema, F., Hassink, R., Convers, F. And Van den Tillaart, H. (1996), "Ondernemen over de Grens", *Tijdschrift voor Economie en Management*, XLI (4), pp. 535-560.

Wei, S.J. (1996), "Intra-National versus International Trade-How Stubborn are Nations in Global Integration?", *Working Paper No 5531*, NBER Cambridge Massachusetts.

Zielonka, J. (2001), "How new Enlarged borders will reshape the European Union", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 39 (3), pp. 507-536.

Πετράκος, Γ. (2000), "Η νέα γεωγραφία της ανάπτυξης στην Ευρώπη και η θέση των Βαλκανίων" στο Πετράκος, Γ. (επιμ.) "Η ανάπτυξη των Βαλκανίων", Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.